

ҚАЗІРГІ ӘДЕБИЕТТІҢ ЖАҢА ҚАҺАРМАНДАРЫ

ОРДА Г.Ж. 

Орда Гүлжахан Жұмабердіқызы – Филология ғылымдарының докторы, доцент (ӘӨИ), М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан
E-mail: gulzhahan_orda6882@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5930-3784>

Аңдатпа. Мақалада М.Әбдәкімұлының «Сүлеймен қарақшы» хикаяты талдау нысанына алынған. XX ғасырдың бірінші жартысында Оңтүстік өңірінде болған тарихи оқиға жекелеген тұлғалардың тағдыр тауқыметімен суреттелген. Хикаяттың негізгі кейіпкері Сүлеймен бейнесін ашуда жазушының портрет, кейіпкер сөзі, диалог, монолог, түс, эпизод, сюжеттерді пайдалану шеберлігі нақты мысалдармен айшықталған. Кеңес өкіметі орнағаннан кейін Өзбекстанның астанасы Ташкенттегі адам жегіш жөйттермен, Тәжікстан тауларындағы басмашылармен алысқан кейіпкерлер өмірі ертегілер мен батырлық эпостардағы жекелеген мотивтермен салыстырыла зерттелген. Батырлық жырлардағы суға салса батпайтын, отқа салса жанбайтын батырлардың өмірде болғаны Сүлеймен мен Қараманның өмір жорықтарынан көрінеді. Он бес жасынан бастап тас төсеніп, мұз жастанған Қараман, Сүлеймен батырлардың Қазақстанмен бірге Орта Азия халықтарының сүйікті қаһарманына айналуы нанымды бейнеленген. Кеңес өкіметіне жақпағандықтан, қазақ пен өзбек елінде жүріп бірнеше рет тар қапасқа отырғандығы олардың бейнесін аша түскен. Бір дәуір мен бір өңірде өмір сүрген қазақ батырларының Тәшкенде тізе қосып жауларымен бірлесе алысқаны – өмірден алынған, ел аузында атадан-балаға аңыз болып жеткен шындық екені ғылыми тұрғыда дәлелденген. Аңыздың артында өмір шындығы жататыны тәрізді екі батырға қатысты аңызға бергісіз әңгімелердің де өмірден алынғанына көңіл аударылған. Жазушының өмір шындығын көркем шындыққа айналдырудағы көркемдік ізденістері нақты мысалдармен айшықталған.

Түйін сөздер: проза, қаһарман, портрет, кейіпкер сөзі, диалог, монолог, түс, эпизод.

Кіріспе.

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі BR27101897 «Қазақстан әдебиеттануы, фольклортануы және өнертануы экокүйесінің цифрлық трансформациясы: пәнаралық зерттеулер» нысаналы бағдарламасының «Әдеби өлкетану» тақырыбын зерттеу мақсатымен Түркістан облысы мен Шымкент қаласындағы бірсыпыра қаламгерлердің шығармашылығы зерттеу нысанымызға айналды. Солардың бірі – қазіргі қазақ прозасының көрнекті өкілдерінің бірі Момбек Әбдәкімұлы.

Жазушы шығармаларына XX ғасыр басындағы Қазақстанның Оңтүстік өңіріндегі алуан түрлі оқиғалар арқау болды. Ол – XX ғасыр басындағы зұлматтар, 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілістің Оңтүстіктегі қаһармандары, кеңес өкіметінің орнауы, басмашылар мен жөйттермен күрес, 1931-1933 жылдардағы ашаршылық, Қараман, Сүлеймен қарақшылар өмір сүрген дәуірдегі өлке тарихы туралы бірнеше шығарма жазып, қазақ әдебиетінде Оңтүстік өлкесінің көркем шежіресін жасап жүрген жазушы.

«Зобалаң» романына 1931-1933 жылдардағы ашаршылықтың басталуы мен оның зардаптары, ҚазАКСР-ы және Өзбек КСР-ының халкомкеңестері мен орталық атқару комитеттерінің шешімімен салынған Шымкент-Ташкент төте теміржолы құрылысы туралы мәліметтер нақты деректер негізінде көркем суреттелген. Жазушы деректіроманда архив деректері мен ашаршылықты көзімен көрмен көнекөз қариялардың естеліктері негізінде зобалаң жылдарға жан бітірген.

«Қараман қарақшы», «Сүлеймен қарақшы» хикаяларында ел ішінде «Қарақшы» атанып, аттары аңызға айналған Қараман мен Сүлейменнің ерлігі жан-жақты суреттелген. Жазушы бала күнінен құлағына таныс кейіпкерлер туралы ел ішіндегі аңыз-әңгімелерді жинай жүріп, көз көргендердің әңгімелерін тыңдай жүріп бүкіл өмірін қазаққа арнаған батырлардың көркем бейнесін жасаған. Олардың өмір сүрген кезеңдері де ел басына ауыр күн туған XX ғасырдың бірінші жартысымен тура келді. Патшаның жұмысқа қазақтан жігіт алуы, Қазан төңкерісі, кеңес өкіметінің орнауы, байлар мен ауқаттылардың дүние-мүлкін

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің хабаршысы, №4 (82), желтоқсан 2025
Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар-Социально-гуманитарные науки-Social and humanities sciences
тәркілеу, колхозға ұжымдасу, 1920-1921, 1931-1933 жылдардағы ашаршылық, екінші дүниежүзілік соғыс – елді тұралатып тастаған қасіреттер жылдар еді. Жаужүрек батырлар ат үстінде жүріп қанішерлер мен баскесерлерді, байларды тура жолға салу үшін оларды тонап, қолға түскен дүние мүлікті кедей кепшікке таратып беріп, халықтың сүйікті қаһарманына, батырына айналады.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Тақырыпты зерттеуде гуманитарлық ғылымдарға тән жүйелеу, жинақтау, герменевтикалық талдау, сипаттау, салыстыру әдістері пайдаланылды.

Фольклортанушы ғалымдардан фольклор мен әдебиеттің өзара байланысы жөніндегі С.Қасқабасовтың, эпостың негізгі ерекшелігі туралы Ш.Ыбыраевтың, әдебиеттанушы ғалымдардан монолог туралы Т.Бекниязовтың, диалог туралы С.Мақпыровтың, көркемдік компоненттердің атқаратын қызметі жөніндегі Т.Рахымжановтың, психологизм туралы Б.Майтановтың пікірлеріне сүйене отырып ғылыми пайымдаулар жасалды.

Отандық ғалымдармен бірге орыс әдебиеттанушыларынан портреттің атқаратын қызметі жөнінде Л.Тимофеев пен С.Тураевтің, сюжет жөніндегі Г.Поспеловтың пікірлері басшылыққа алынды.

Сонымен бірге автордың қазіргі қазақ әдебиетіндегі түрлі мәселелерді зерттеп жүргені әдебиеттегі қазақ әйелі бейнесінің трансформациялануы, қазақ және тува әдебиеті мәтіндеріндегі эмоцияның ерекшелігі [1], қазақ повестеріндегі мазмұндық, түрлік ізденістер [2] туралы зерттеулерінен байқалады. Ұсынылып отырған мақала автордың бұған дейін зерттеп жүрген мәселелерін және бір қырынан толықтырады.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Отызыншы-қырқыншы жылдары Ташкенде басмашылармен, жөйттермен күресіп жүргенде Ұлы Отан соғысы басталды. Военкоматқа барып қанша сұранса да Ташкенде тіркеуі жоқ, ешқандай құжаты жоқ қырықтан жаңа асқан Сүлейменді елуден асып кеткенсің деп соғысқа алмаған. Жиырма үш жасында қарақшы аталған Сүлеймен өз өмірі мен істеген ісі туралы былай дейді: «Дегенмен, мен өзімді қарақшы санаған емеспін. Ілкіде, жастық кезімде аласапыран күндерді бастан өткеріп жүргенімде адамға жақпайтын талай қылықты жасаған шығарамын. Иә, жасағаным анық қой. Бірақ оларды – өзімді, қала берді өзге әлсіздер мен момындарды қорғау үшін жасадым. Жасамасам болмады».

Оның қазақ аштықтан қырылатын жылдары ұрылардың Өзбекстаннан, Қырғызстаннан айдап келген жылқыларын ауыл-ауылға таратқаны да, колхоздың малын елге бөліп бергені де өмірден алынған шындық. Ленгирдің мал базары мен Алай базарындағы бассыздықтарды жолға салып, Қарағандыдан келген Сүлейменді мүгедек еткені, Қырғызстандағы Сүлейменді жайратуы, Қажымұқанмен белдесуі, өзі ұсталып кеткенде әйелін бір бұзаулы сиырға сатқан молданы шайханада бауыздауы және басқа шытырман оқиғалар өмірден алынғандығымен құнды. Өмірінің соңғы күні де өзіне таныс елес-адамды бір күнде екі рет көрген Сүлеймен талқанының таусылғанын шамалап, кетерінде: «– Дүйсенбек, биыл алпыс тоғызға келдім. Он алты жасқа дейінгі өмірімді есептемегенде, қалған ғұмырымның барлығы дала мен тау арасында қыран сияқты қалықтаумен өтті. Осыған орай кейде ойлаймын, ажал маған үйде емес, далада тап болады-ау деп. Қош болғайсың. Бұрындары кездескен кездерімізде артық-кем қылық көрсетіп, ағат сөйлеген жерім болса кешкейсің, інім», – деп інісімен қош айтысып қоштасты. Алпыс тоғыз жасында жүрек талмасынан кеткен Сүлейменнің он алты жасынан кейінгі өмірінің бәрі далада ат үстінде өтсе, ақырғы демі де үйінде емес, қазақтың кең даласында шығып еді.

«Сүлеймен қарақшы» – Төле бидің алтыншы ұрпағы Сүлеймен туралы хикаят. Шытырман оқиғаға толы шығармада қылмыстан аяқ алып жүру оңай емес. Олар мемлекеттік дәрежеге көтерілген сыбайлас-жемқорлықтың түп тамырына балта шабу үшін бүкіл өмірлерін арнады. Қашан да әділдік үшін ат үстінен түспей атыс-шабыс үстінде жүретін батырлардың өмірі бір қарағанда Мысырда жүріп ұры-қарысы жоқ, алаяқтары жоқ бейбіт мемлекет орнатам деп шарқ ұрған Сұлтан бейбарыс бабамыздың өмірін көз алдымызға елестетеді.

Негізгі оқиға Сүлейменнің ата-бабаларын таныстырудан басталады. Батырлар тәрізді Сүлейменнің де өмірге келуі тосын құбылыстарға толы. Анасының аюдың жүрегіне жерік болғанының өзінен болашақты аю тәрізді бір алыптың дүниеге келетінін байқауға болады. Оны жазушы екі кейіпкердің диалогына сыйғызған:

«Сонда Жұмакүл:

«Ұйқыдан жаңа оянып, көк шырша мен көк аршаның дәмі қанына әлі сіңбеген аюдың шикі жүрегі болса, көңілім бір жайланып қалар еді-ау, ата. Өткенде жеген төрт аюдың жүрегі құмарымды баспай жүр», – дейді.

«Ә, онда саған қысқы ұйқыдан ұрғашыларынан кейін оялатын марғау еркек аюдың жүрегі керек екен де. Күйеуіңе айт. Дәл қазір сонау Қырыққыздың үстіндегі қырғыз асуындағы шатқалда еркек аюлар жаңа ғана үңгірден шығып, көкке енді бас қойды. Денелеріне көктің дәмі әлі сіңбеген солардың бірін атып алсын. Құдай қаласа, содан кейін аюдай айбатты бір ұл туарсың», – деп жөніне кете барыпты...

Мұны естіген Мәмен дереу Қырыққызға жол тартып, сол жерде аңшылар жалдап, бір еркек аюды аттырып алады да, жүрегін ауылына алып келеді. Қаны тамған келтектей жүректі көргенде Жұмакүл ай-шайға қарамай, апыл-ғұпыл шайнамай жұта салады. Содан бір күн өтпей-ақ жанын қинаған жерік сап басылыпты» [3]. Жерік асын жемесе басыла қоймайтын жеріктің бесінші аюдың жүрегі ғана басқанының өзі – ерекше құбылыс еді.

Сегіз айдан кейін туылған ұлға Сүлеймен деп ат қойылды, бірақ ол тоғыз жасында әкесі Мәменнен, он бір жасында анасы Жұмакүлден айырылып тұлдыр жетім болып өсті. «Тірегім – Төле, түбім – Қожамжар, атам – Дауылбай бай болса да, әкем Мәменнен мұралыққа бір тышқақ лақ та қалмағанына ренжимін кейде» дейтін Сүлеймен ешкімге алақанын жаймай, өз күнін өзі көріп есейді.

Сүлеймен он алты жасында нағашысы Көбектің айтуымен асау құнанды құрықсыз-ақ жерге жығып салғанымен таныла бастаса, он жетіге келгенде қарақшы атанған нағашысы мен Әріпбай, Тастан, Әмір, Кендір тәрізді жаужүрек барымташылардың қатарына қосылды. Алғашқы сапарда барымтаның не екенін білмейтін, ұзақ сапарға шығып көрмеген сұрағы көп балаң жігіт оқырманның көз алдында жауырыны күжірейіп тұлғаланып өсе береді.

Жазушы оның бұл сапарының оң емес екені жөнінде былай дейді. «Сүлеймен атты ер-тоқымын түзеп, қос тартпасын бекем етіп тартты: «А, Құдай, жолымды оңғара көр», – деп атқа қонды... Бірақ дәл осы сәтте Сүлеймен Құдайды аузына алғанымен Құдай қош көрмейтін, адамшылыққа жат іске аттанып бара жатқанын, Құдайдың ұрыға емес, малынан айрылып, аңырап қалған тоналушыға жақ болатынын ойламады». Алғашқы оқиға Сүлейменнің бойындағы алапат күшін байқатса, екіншісі оның Алланың қаламаған жолына бара жатқанының белгісі ретінде алынған. Осы тәрізді жекелеген эпизодтармен кейіпкер бейнесі сомдалып, толығып отырады. Оны Әулиетаста тау қабыланын, Аюқұлағанның сайында құлынды биеге шапқан жабайы қабанды жалаң қолмен алуынан көреміз.

Досалы бидің тапсырмасымен Досыбай, Қосыбай бектің ауылындағы сыбайластары Елсапа арқылы жылқының жайын білген қарақшыларға жылқышыларды байлап тастап, бір үйірді алдына салып айдап кету қиынға түскен жоқ. Бес-алты кісі атымен сыйып кететін ебелектен там жасау, ағысы қатты Шыршық өзенінен атпен өту тәрізді барымташылардың ісі олардың батырлығы мен шалт қимылдарын, өз істерінің кәнігі шеберлері екенін толықтыра түседі.

Көбектің «Әр ұрының сезгіш ит сияқты бөлекше бір сезімі болады. Бірақ оны басқаларға айтпайды» – деген сөзін Әулиетасты табуды ашып айтпауынан, Елсапаның арқыраған тажалсудың ортасындағы өткелдің құпиясын айтпауынан байқауға болады. Бұл – ұрылардың өз заңы.

«Кеше ғой, үңгір ішінде жаттық. Бүгін ашық даладамыз. Егер мұндайда жаңбыр құйып кетсе не болмақ?» Бұл – болашақта жапан далада құйған жаңбыр асты мен соққан боранның өтінде жалғыз өзі талай рет қалып кетуіне тура келетін Сүлейменнің; сондай сәттерде кешегі түсіне кірген ақбоз ат мінген қара киімді, қара сақалды кісімен тілдесіп отыратын Сүлейменнің; екі мәрте сондай боранды түндерде аш қасқырлардың қоршауына қалып,

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің хабаршысы, №4 (82), желтоқсан 2025
Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар-Социально-гуманитарные науки-Social and humanities sciences
олардан тек күштілігінің арқасында ғана аман құтылатын Сүлейменнің; келешекте тұрақсыз өмір, талай жердің дәмін татырған күрделі ғұмыр өткізетін Сүлейменнің; жұрт өзін Құдайдай көріп, алдында құрдай жорғалайтын, күллі Тәшкеннің ұры-қарақшыларының піріне айналатын, олар үшін ақ дегені – алғыс, қара дегені – қарғыс болатын Сүлейменнің; небір соттар мен прокурорлар өзін көргенде тұтығып сөйлей алмай қалатын Сүлейменнің; ал әзірше Қайыршақтының түбінде топырақ төсеніп, тас жастанып жатқан Сүлейменнің ойы еді. Авторлық сипаттама мен кейіпкер монологу оның болашағынан хабар береді.

Екінші көзге түсетін мәселе – батырдың өзіне лайық ат таңдауы. Батырлық эпостарда батырдың өзіне серік болар тұлпар таңдау мотиві хикаятта да сақталған. Шыршықтан жылқы айдап келе жатқанда жолда туған биенің құлынын сойдырмай, қоржынға салып алып келгені, төрт жылдан соң оның өзіне лайық қарагер ат болуынан батырлар тәрізді өзіне ат таңдауы көрінеді. «Ат жақсысы иесінің ісінен жаңылмайды» дегендей, Қазығұртта қасқырлар қамағанда оған көмектескен қарагер ат Сүлеймен басмашылардың зынданынан қашып шыққанда артынан іздеп келген болатын. Қарагерінің арқасында қасқыр мен Зүндін жөйтке жем болмай, басмашылардың оғынан аман қалды.

Шығарманың этнографиялық бояуын Тойдағы Шақпақ, Жуантөбе, Батырөлген жырасынан айналып өтетін аламан бәйге, отыз-қырық атты шабандоз бірден лап қоятын көкпар, түйе балуандардың күресі қанықтыра түскен. Ордабек болыс қосқан сегіз құнанның ешқайсысы бәйгеге іліне алмауы оның намысын қайраса, Сүлеймен атын асқақтатты. Ордабектің атбегісі баптаған ақжал ат аламан бәйгеден екінші болып келіп, бес жылқы, елу сомды қанжығасына байлады. Осы сәтті жазушы былай суреттеді: «Бір күннен кейін күрес пен көкпардан ешкімге дес бермеген жігіттеріне разы болып, көңілі масаттанған Ордабек байбатша Билікөл жерімен қош айтысып, би-болыстарын, шабандоз-атбегілерін, атқосшы-қызметшілерін, жалпы, өзімен бірге тойға келген үш жүздей қалың нөкерін ертіп, елге, Қазығұртқа қарай бет түзеді». Ордабектің осы жүрісінен оның сән-салтанатымен жүретіні ғана емес, мамыражай замандағы қазақ даласындағы той-думанды көреміз. Осы тыныштық араға көп жыл салмай, оқырманның көз алдына өзгереді.

Түйе балуандардың күресіне Верный ұлығы алып келген екі орысқа екі қазақ қарсы шықты, соның бірі Сүлеймен болатын. Бірінші қазақ алғашқы күресте жеңілген соң, Сүлейменді Төле би бабасының әруағы қолдап, өзіне ғана көрінетін елес-адамның ақылымен тізеден шалып, дию орысты бірінші белдесуде жер қаптырды. Он жеті жасар Сүлейменге жиырма бестегі Некалайды алу оңайға түскен жоқ. Бір тойда үлкен қаладан келген екі орысты жеңген Сүлейменге бүкіл Жетісу, Сырдария облысының ең мықты түйе балуаны деген атақ оңайлықпен келген жоқ.

Оның сырт тұлғасына қарап Досбол, Естемес билер, Елтай төре, Сүгірәлі болыс та Сүлейменнен балуан шығатынына сенді. Керімбай болыстың алты алашқа берген тойына бара жатып Құлажан мен Сүлейменнің танысуы «Ер шекіспей, бекіспейтінін» көрсетеді. Бұл той Құлажан, Нұржан, Дүйсен, Сәт, Сүлеймен тәрізді перілерді бір-біріне жақын таныстырды. Досалы оны Тәшкен мен Верныйдағы балуандар мектебінде оқытқанда ол болашақта Қажымұқан тәрізді балуан болар еді, бірақ би оны басқа жолға салды. Сүлеймен алдымен бозаға тойған Сайрамның сегіз өзбегін бір өзі сілейтіп салса, кейін қырғыздардан елу жеті жылқыны барымталап қайтты.

Келесі көңіл аударарлық мәселе – қазақтың игі-жақсылары халқын жаттан да, жаудан аман алып қалғаны, бай-болыстары ауыл аймағын асырағаны. Оны Досалы бидің ашаршылық кезінде қамбада астығы, қорада малы таусылғанша асырағаны растайды. Бұл жұтта бидің мініс аттарынан басқа төрт түлігі түгел ашыққан жұртқа таратылса, оның ішінде Сүлейменнің «түйе балуан» бәйгесінде алған үш жылқы мен үш танадан көбейген біраз малы қоса кетті. Осындай сәтте Досалы Көбек бастаған барымташыларын қырғыз елінен мал айдап келуге жұмсайды. Әріпбай, Тастан, Кендір, Әмірлер жорық үстінде дию күш, қабылан жүректі Сүлейменнің бетін қағып жүретін Көбекті қатардан қалдыруға ынтық емес. Осы сапарда Көбек мертігіп өмірден озды. Бар сүйенішінен айырылған Сүлейменге нағашысынан айырылу оңай болған жоқ.

Сеніміне кірген Сүлейменге қыз айттырып жүрген Досбол би өмірден өткен соң, Ордабек болыстың Арғынның Алтай тармағына жататын Мөңке деген кісінің Балдықыз атты қызын Сүлейменге әйелдікке алып беруі – бай-болыстар туралы қалыптасқан біржақты көзқарасты жоққа шығарады.

Кеңес өкіметі орнаған соң, Ордабекті Оралға жер аударуы, онымен қоймай, міліса нәшәндігі болып жүрген баласы Ноғайды қудалуы, Қазығұрт, Бадам болыстықтарын билеген Сүгірәлі, Жүндібай, Құрбанәлі болыстар мен Естемес, Баймұса, Токбай билердің ел билеуден шеттетілуі, Кеңес өкіметінің адамы Құлтанды көкпарша сүйреген, байлардың қолшоқпары болған Сүлейменнің он жылға сотталуы – жаңа өкіметтің ел басқару жүйесіне алып келген озбырлығы еді.

Қалың қазақ әлдеқашан жаңа өкіметке мойынұсынғанмен, Алай тауының терістігі мен Ферғана жазығындағы басмашылар мен қарақшылар бәлшебекке бағынбай жүрген. Бұл кезде Сүлеймен баяғыда тауда қалған Төрекелді мен Аязбекке кездесіп, үш «арлан» бірден Қоқанға тартқан. Фольклортанушы ғалым Ш.Ыбыраев көне эпостың жеті түрлі белгісін санамалап көрсеткенде, солардың бірі – «аңшы, мергендердің зұлым күштерді жеңе жүріп мұратқа жетуі», – дейді [4]. Ғалымның пікіріне сүйенетін болсақ, эпостардағы осы мотивті Сүлейменнің түрлі зұлым күш иелерін жеңе жүріп мұратына жетуінен көреміз.

Әдебиеттанушы ғалым Б.Майтанов «Психологизм – көркемдік бейнелеу принципі, ойлау типі, жазушы талантының төл белгісі әрі стиль көрінісі», – деген пікіріне сүйенетін болсақ [5], психологизмнің көркем шығармада қолданылатын амал-тәсілдерінің бірі – түс көру. Жазушы түсті болашақты болжау ретінде алған. Әулиетас үңгіріндегі түс пен түсіндегі «Балам, тиіспе оларға! Олардың күні сенен кем емес», – деген апасының, ақбоз атқа мінген, қара киімді, қара сақалды шалдың «Әй, балам, жарадың! Болашақта үлкен балуан болады екенсің. Бірақ ылғи мал қуып, болмаса қанға араласып жүресің-ау деймін», Ташкен түрмесінде және түсіне кіріп «Отырған өзің, ал анау майдан ортасында жүрген сенің өмірің», – деген сөздерінен оның болашағын болжауға болады. Үнемі түсінде қан майданның ішінде атоылап жүретін өзін көретін түсті он реттен аса көрсе, сол түс Ташкен түрмесінде де қайталанып отыруы тегін емес.

Әр тараудағы оқиға араға бірнеше жыл салып өрбиді. Көбек өлгеннен бері «Қаратау мен Қазығұрт, Шу мен Сыр арасындағы сайын дала төсіндегі жұртты сансыратып жіберген алапат жұт – жылан мен жылқы қатар келген «жылантақырдың» өткеніне үшінші жыл. Бұл 1921 жыл еді». «Қырғыздардан айдап келген баяғы елу жеті жылқының ішінен Досалы ту семіз он бес бие мен үш айғырды бөлек алып қалып, қалғандарын ашыққан жұртқа таратып берген». Сүлейменнің бұл кездегі жұмысы – он бес биеден тараған қырық шақты тай-құнанды күзету.

Бұл кезде Ордабектің Ноғайы Тәшкендегі оқуын бітіріп келіп, Шымқаладағы жаңа өкіметтің жұмысына тұрған. Соның айтуынша жаңа өкімет жерімізді болыстық кеңестерге бөліп билейтінге ұқсайды. «Біз мына шеті Сайрам, батысы Қазығұрт, шығысы Ақсу болып, Көксәйек пен Бадам болыстығына кіретін болыппыз» деген әңгімесін өрбіткен Досбол Сүлейменге Ноғайдың етегінен ұстауға кеңес береді.

Ноғайдың шақыруымен келе жатып тағы бір тосын оқиғаға тап болады. Түлкібас пен Бадамның жақсы жерлерін кірмелердің иемденіп, шошқа бағуы – сол тұстағы қазақ даласын жайлаған қасірет еді. Қазақ жаңа өкімет келген соң осылай шұрайлы жерлерінен айырылып, тастақ, шөлейт жерлерге ысырыла бастады. Соның бір көрінісі – орыстардың жабылып Сүлейменнің астындағы атын тартып алып, өзін жаяу жібермек болуы. Кеудесінде жаны барда ешкімді басындырмайтын ол орыстың побын өлтірген соң, Ноғайға да бармай, елден қашып Қоқанға бет түзейді.

Монолог жөнінде әдебиеттанушы ғалым Т.Бекниязов былай дейді: «Монолог, сөйлету – драмалық шығармадағы, сондай-ақ басқа әдеби шығармадағы кейіпкердің ішкі көңіл күйін білдіретін толғау сөзі: кейіпкерді сөйлету тәсілі. Монолог кейіпкердің өзімен өзі сырласқандай, ойланып-толғанғандай болып айтатын сөзі» [6]. Ғалымның осы пікіріне сүйенетін болсақ, кейіпкер бейнесін толықтыруда монолог үлкен қызмет атқарады. Оны

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің хабаршысы, №4 (82), желтоқсан 2025
Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар-Социально-гуманитарные науки-Social and humanities sciences
Сүлейменнің жапан далада жалғыз қалған шағындағы мына монологынан көруге болады: «Ит, кәпір-ай, жанындағы арсалаңдаған ит секілді мас жігіттерінің сөзін сөйлеп, өзіме тиіспегенде, ажал таппас еді-ау. Өзінен болды. Несі бар, жынымды қоздырып. Титтей да обал жоқ өліміне. Бұдан былай қалғандары қазақтарға тиіспей жүретін болады. Соның кесірінен Ордабекке бара алмай, екі өлі қасқырдың жанында жатысым мынау айдалада».

Әдебиет пен фольклордың байланысы жөнінде фольклортанушы ғалым С.Қасқабасов былай дейді: «Бүгінгі қазақ әдебиетіндегі жаңа бағыт, ағым, стиль мәнерінде жазылған шығармаларда көрініп жүрген постмодерндік белгі есебіндегі адам мен хайуан арасында жақындықтың болуы, бір адамның екіге бөлінуі, кейіпкердің іс-әрекеттерінің түсінде атқарылуы, қаһарманның сандырақ халге түсіп, елес көруі сияқты көркем тәсілдер фольклорда ертеден бері мотив, не сюжет түрінде қолданылып келген үрдіс екені аян» [7]. Ғалымның пікіріне сүйенетін болсақ, шығармадағы кісі-әруақ – фольклорлық мотив. Жапан далада қасқырлар қамағанда «Қорықпа, балам, бұлар аңның бөрісі болса, сен адамның арыстанысың. Біреуін жарақаттасаң болды, қалғандары тым-тырақай қашады», – деп құлақ түбінен сыбырлаған қап-қара сақалды кісі жылыстап кете барды. Қара сақалды осы кісі баяғыда күресте тізеден шал деп ақыл беріп бір көмектессе, бүгін қасқырлардан қорықпа деп қасында тұрды. Осы тұста автор Төле бабаны желеп-жебеп жүретін ақбоз атты, қара сақалды әруақ-кісі туралы аңызды пайдаланады. Төле өлген соң, одан тараған ұрпақтарын айналшықтап жүретін кісі-әруақ енді Сүлейменнің жебеушісіне айналған.

Түрке, Көкен, Дөңбай, Сүлеймен Аязбек, Сиязбек, Төркекелді, Салықбайлар басмашы Срайылдың зынданынан қашып шыққанмен Түрке, Дөңбай, Көкендер Бошбай басмашының қарақшыларымен болған алғашқы шайқаста шейіт болды. Салықбай тәуіптің оғынан өлген соң, бірбет Сүлеймен оның кегін алу үшін қайта барып үйдегі төртеуді түгел жер жастандырды.

Сүлейменді қызылдардың тыңшысы деп түсінген басмашы Тұрлыбайдың үш күн суық жертөледе қорлауы, Сүлейменнің оны қыстың күні ағып жатқан суға тастап кетуі, кейін араға бірнеше жыл салғанда Тәшкенде қайта кездесіп Сүлейменге шектен тыс өшпенділік көрсетуі тәрізді шытырман оқиғалар біріне-бірі жалғаса өрбиді. Әр оқиғаның астында жатқан қастандық, жауыздықпен күресе жүріп Сүлеймен де тәжірбие жинақтап, ширығып келеді.

Көркем шығармадағы әдіс-тәсілдің бірі – оқиғаға қатысты ел ішіндегі аңыз-әңгімелерді тиімді пайдалана отырып, негізгі оқиғаны ашу. Биеге шаппаған соң, көзін байлап қойып өз анасына салғанын білген Ақжалдың құз басындағы жартастан өзін тастауына қатысты аңыз жылқының тектілігі үшін алынғанмен, Парманқұл мен Сүлеймен де осындай текті қазақтардың бірі екенін көрсету мақсатында пайдаланған.

Сюжет жөнінде әдебиеттанушы ғалым Г.Поспелов былай дейді. «Сюжет – явление форму потому, что именно через него наибольшей мере писатель осуществляет творческую типизацию воспроизводимых им общественно-исторических характеров» [8]. Ғалымның пікіріне сүйенетін болсақ, жазушы шығармадағы оқиғалар арқылы қоғамдық-тарихи кейіпкердің толық келбетін жасаған. Тәшкенде адам жейтін жөйіттермен күресуі, Қоқанда екі жыл жүргенде Исламқұл мен Шалпар адамдарының қастандық жасауы, Сүлейменнің олардан кек алуы, Қоқанды қарақшылар мен баскесерлерден тазалауы, өзіне қастандық жасағандардан кек алуы, тәшкендік Бекаба жұмсаған Құрақты тұтқындауы, Тұрдақтың қол-аяғын сындырып, тілін тілгілеп жазалауы, өзін түрмеге жапқан Құлтанды неше жылдан кейін іздеп келуі, Итжеккенде қара Иванды өлтіріп түрме бастығының көмегімен Тәшкенге келіп, бандылардың шаһары Ташкендегі Алай базарында Бекабаның алты жендетін жайратып салуы, Қоқанда Сүлейменді өлтірмей келгені үшін Құрақты Беабаның мүгедек етуі, Сүлейменнің Құрақты іздеп келуі, Бекабаның жөйіттерімен алысуы – тәрізді Сүлейменнің басынан өткен шытырман оқиғалар оқырманын баурап отырады.

1932 жылы мешінде отыз төрт жасына дейін Итжеккенге айдалған Сүлейменнің кейінгі өмірі бір мың тоғыз жүз қырқыншы жылдардың басына дейін күллі Өзбекстанды дірілдеткен жөйіттермен алысумен өтті. Бұл кезде Ташкендегі қазақтардан бас көтерер Парманқұл мен

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің хабаршысы, №4 (82), желтоқсан 2025
Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар-Социально-гуманитарные науки-Social and humanities sciences
Қараманды қарақшы деп соттатып, Қараман Барсакелмеске жер аударылған. Алай базарында төбелесті деп ұсталған Сүлейменді Мамажан шығарып алып, оны Қараман, Парманқұл, Пархадпен таныстырады. Бұл кезде Сүлейменді қазақтар, Ташкен жұрты Қараманды «қарақшы» атап кеткен болатын. Сүлеймен, Пархад, Парманқұлдардың алты ай бойы Ташкенге жан сауғалап жеткен аш қазақтарды тойындыруы олардың болмысын ашуға қызмет етеді.

Шығармадағы көркемдік компоненттердің атқаратын қызметі жөнінде әдебиеттанушы ғалым Т.Рахымжанов: «... біз қаһарман психологиясын ашатын кейіпкер характерін өткірлеп, ұштай түсетін портрет, пейзаж, монолог, диалог және көркем деталь өнері секілді көркемдік компоненттерге айрықша мән береміз», – деген болатын [9]. Ғалымның осы пікіріне сүйенетін болсақ, көркем шығармада үлкен қызмет атқаратын көркемдік компоненттің бірі – диалог. Кейіпкерлер арасындағы диалог негізгі оқиға мен кейіпкерлер бейнесін торлықтыра түседі. Оны Құлтан мен Сүлейменнің мына диалогынан көруге болады:

«– Айналадағы жұрттың күйі – анау. Ал өзің болыс үйіндей там салып, төбе бидей өмір сүресің. Осы үй-мүйіңмен қосып, өртеп жіберейін бе?

– Қой, Сүке. Үйдің мүлкі жақсы болса, ол өкіметтің арқасы да. Жұрт маған ұқсап, жұмыс істейді деймісің. Осыдан да олар, жалқаулығынан деймін де, күн көре алмай жүргендері...

– Не оттап тұрсың?! Жұмыс істеп, адалдығыңмен байығыш болсаң, кешегі Ордабектің кезінде неге осындай тұрмысқа қол жеткізе алмадың? Елді тонап, атып-асып, қорқытумен, біреудің еңбегін пайдаланып жинаған дәулетіңді қалай өкімет пен жұмыстың арқасы деп айтып тұрсың? – деп Сүлеймен желкесінен қойып қалды. Құлтан серейген күйі мұрны жер сүзе құлады...».

Диалог жөніндегі әдебиеттанушы ғалым С.Мақпировтың «Диалог та, монолог та кейіпкер тілінің (сөзінің) формалары ретінде көркем бейненің адамдық болмысын танытуда аса маңызды мәнге ие», – деген пікіріне сүйенетін болсақ [10], осы диалогтан Құлтан мен Сүлейменнің өмірлік ұстанымдарын, болмыс-бітімін, қасиеттерін толық танимыз.

Сүлеймен ауыл адамдарына көзі ашық оқығандары мен бай-болыстарын түгел айдатып, алдын аттырып, соңын 10 жылға жер аударған Құлтан мен Тәңкіден өштерін алып, үйлеріндегі барын көтертіп жіберді. Олардың астарындағы мініп жүрген аттарын Сүлеймен жігіттерінің аш отырған екі ауылға таратып беруі – екінің бірінің қолынан келмейтін ерлік. Осылайша олар жаңа өкіметтен де, оның сенімді өкілдерінен де аяқтарын тартпай, дала заңымен өмір сүрді.

Бұл уақытта қазақ даласын ашаршылық жайлап, шамасы келгендер көрші елдерге тентіреп, ел асып кетіп еді. Колхоз бастығы – Тәңкі мен бұрынғы ауылнай – Сабаш – сол тұстағы белсенділердің, аштан бұратылып жатқан кемпір мен шал – аштардың жиынтық бейнесі ретінде суреттелген. Ашыққан қазақтарды тойындырам деп жүріп қапияда қолға түсіп, Итжеккенге айдалған Сүлейменнің жиырма күннен астам жол жүріп екі Паханды жолда мүгедек етіп, барған соң қара Иванды екі жендетімен жер жастандыруынан оның бойындағы адам баласына дес бермейтін алапат күшті байқауға болады. Сібір түрмелерінде бірнеше жылдан бері Пахан болып отырған Иванның басын қазанның астындағы шоққа үйітіп, өзін ыстық сорпаға тұншықтырып өлтіруі – денесіне қатты соққы тисе, көзіне түк көрінбей кететін Сүлейменнің өздігінен ешкімге тиіспейтін, тиіскенді аямайтындығының көрінісі.

Батырлық эпостардағы батырлардың қарсыластарының осал болмайтыны тәрізді, Сүлейменнің ұстасқандарының алапат күш иесі болғанын қара Иванның сенімді жендетінің болмыс бітімінен көруге болады:

«Алақандары күректей. Салалы ұзын саусақтарының әрқайсысы кішкене баланың білегіндей. Оң жақ бетінде кішкене арықтай созылып түскен тыртық орны бар екен. Қалың сақалы сол тыртықты жаба алмай тұр. Қастары өсіп кеткен шаш секілді, екі қабағын жапқан. Мұрны бүркіт тұмсығындай доғал әрі ұзын. Еріндері есек ерніндей. Екі көзінің қарашығы жоқ секілді. Жанарының іші тұздай көкпеңбек. Кез келген адам онымен алыспақ түгілі

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің хабаршысы, №4 (82), желтоқсан 2025
Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар-Социально-гуманитарные науки-Social and humanities sciences
бетіне де қарауға қорқатындай. Қазандай басына ілінген құлақтары кішкентай-ақ. Құдды бір олар бастың екі жағына ілініп тұрған үлкен қол сияқты. Иегі мен басы тұтасып кеткендей, мойны көрінбейді. Домаланған зор кеудесі бидай толы үлкен қанардай дөп-дөңгелек. Қолдары тым ұзын, тізесіне жетеді. Дене-тұрқы тым оғаш, белі мен мықынына ешбір жігіттің құшағы жетпестей жуан». Көркем шығармадағы портреттің атқаратын қызметін әдебиеттанушы ғалымдар Л.Тимофеев пен С.Тураев былай түсіндіреді: «В литературном произведении – описание внешности персонажа, играющее определенную роль в его характеристике; одно из средств создания образа» [11]. Ғалымдардың пікіріне сүйенетін болсақ, осы портреттің өзінен кейіпкердің болмыс-бітімін тануға болады.

Алай базарында Бекабаның адамдарын сабағаны үшін Сүлеймен мен Парманкүл түрмеге тоқытылды. Бұл жерде Сүлеймен он жылдан аса түрмені билеген таулық Ахмадпен кездесті. Түрмеде ешқандай заңның жоғын Ахмадтың Низамның басын кесіп алып келуінен, түн ішінде баракқа келіп төбелес шығаруынан көруге болады. Бұл жерден екі батырды үлкен қызметтегі қазақ азаматы Мамажан құтқарып алды. Бұл – үшеуі де қазақ үшін жанын беруге даяр азаматтар. Сүлеймен Ташкенде жүрген кезінде екі рет түрмеге түссе де жөйіттерді жайратып, басынған бұзықтарды сабасына түсіріп, аш қазақтарға қолынан келген көмегін жасады. Екінші рет қолға түскенде жаңадан милиция бастығы болған Мамажанның олардың астына ат беріп Ташкеннен жырақ Қоқанға қашырып жіберуі – бауырларына жасаған жанашырлығы мен қамқорлығы еді.

Қоқанға бара жатқан жолда Ақсай колхозынан барымталаған елу жылқыны ашаршылық жылдары ауа көшкен үш қазақ ауылына үлестіріп, олардың тынышын алған таулық басмашылармен есеп айырысады. Осылай Сүлеймен, Парманкүл, Айдабол үшеуі басмашыларға қыздарын күн, ұлдарын құл етіп, өздері қоркумен күн кешіп жүрген қазақтарға көмек қолын созады. Өкіметтің өзі басмашыларға арқа сүйеп отырған өзбекстанда олар бар істі солардың қолымен жасауға үйренген. Бестоғайдағы Пұштайдың ауылында Озғар құрбашы бастаған басмашыларды талқандап, елін басмашыларға сатқан Пұштай, Ордаш, Ерсінді жазалап Қоқанға өтеді. Қарагерден басқа ат көтере алмайтын Сүлейменге Парманкүл Шымған маңындағы Ақсай колхоз бастығының астындағы Желтимес аты туралы айтады. «Жауда да бір үйің болсын» дейтін қазақтың сөзі тегін емес, Парманкүлдың досы Ақсайдың жігіті Айдаболдың көмегімен базадағы төрт қарауылдың күзетіндегі Желтиместі алып шығады. Қоқанға жеткен соң Пұсырманкүл арқылы Желтиместі тәжік саудагерге саудалап, атты көзден тасалап ауған асырып жібереді.

Сүлеймен қашқарлық Жақар мен Жардақты бір-біріне өлтіртіп Ділда мен баласының кегін алған соң, 1937 жылдың қараша айында Шыршыққа келіп там алған. Жардақтан алған алтынды Пұсырманкүл, Парманкүл үшеуі бөліп алған. Ендігі оның бір арманы – Бекаба мен әйелі мен баласын өлтірген адамды табу.

«Батырдың аңғал болатыны» тәрізді өзі екі сөйлемейтін Сүлеймен үнемі өзін алдаған жылпостар мен алаяқтардың сөзіне еріп тұтқынға түсіп жүреді. Соның бірі – Алай базарындағы Қосылдың сөзіне сеніп Бекабаның үңгіріне өз аяғымен келуі. Үнемі қиналғанда ақылын айтатын елес-адам оған Бекабаның үңгіріне кіргенде «Сескенуші болма. Шалт қимылдамасаң, ажал табасың» деп кеңес берді. Адам баласына көрінбейтін Бекаба Сүлейменді үңгіріне алдап алдыртты. Ел аузында аты аңызға айналған адам жегіш жөйтті жазушы Сүлейменнің көзімен былай суреттейді:

«Құдай-ау, мынау жатқан адам ба, әлде құбыжық па? Қазандай бас, кіші-гірім диірмен тасындай былшиған бет, бордақы өгіздің тұрпатындай дене, талға салатын белдемше ағаштай жуан аяқтар... Жүн басқан жуан қолдары ұзын екен. Тізелеріне жетіп жатыр. Салбыраған қарыны көрпеше үстіне жайылып кетіпті. Сол салбыраған қарнының астында ұзын қылыш жатыр. Оның түрін көзімен бір шалған Сүлеймен бұрындары Бекабаның тұрпатын сипаттап айтқан жөйіттердің сөздерінің рас екеніне шындап көзі жетті...».

Бірнеше жыл бұрын Өдімәт бастаған жөйіттердің қолына да аңғалдығымен түскен болатын. Ол кезде де жөйіттерді жалғыз өзі талқандаса, енді Бекабаның ордасын жалғыз өзі күйретіп, қазынасын алып келе жатқанда Қосылдың адамдары оны Жайранның қолына

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің хабаршысы, №4 (82), желтоқсан 2025

Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар-Социально-гуманитарные науки-Social and humanities sciences жеткізді. Қоқандағы татар әйелі Ділда мен баласын бауыздаған Жайранның тұтқынына түскен Сүлейменді Пархад, Парманкүл, Тағай бастаған достары өлімнен арашалап қалады. Жазушы Сүлейменнің жанында үнемі сенімді серіктері жүретінін осындай сюжеттермен толықтырып отырады. Әдебиеттанушы ғалым Р.Рүстембекова «Әдебиетті алдымен адамтану, сол арқылы қоғамтану деп қарасақ әр жазушы өз қаһарманының бойына тән еркшеліктерді жинақтап типтік образ жасайды», – деген болатын [12]. Ғалымның осы пікіріне сүйенетін болсақ, жазушы Сүлеймен, Пархад, Парманкүл, Тағай бейнелерін типтік деңгейге көтерген.

Оқиға өткен Бадам өзені, Біркөлік жазығы, Қырыққыз, Шыршық өзені, Өгем, Кетік, Сыр, Шаян, Құркелес, Шыршық, Құрама, Қазығұрт, Алатау таулары, Қаржан асуы, Ақтас, Құмдытас құздары, Аюқұлаған құзы, Теректі шатқалы, Қотырбұлақ, Жылақ Ата, Мыңжылқы, Әулиетас үңгірі, Аққорған, Сайрамсу, Түлкібас, Кемербастау тәрізді жер-су атаулары сол өңірдің тарихынан хабар береді. Жекелеген эпизодтардың үлкен міндет атқаратынын «Әліксәндіріпке» деген жердің атауынан көруге болады. Қоқандықтардан кейін қазақты билеген орыстардың жазықсыз адамды атып салған мергендігі үшін жерді соның атымен атауынан олардың жаңа өкіметті қазақтың даласын қанға бөктіріп орнатқаны байқалады.

Қорытынды.

Қорыта айтқанда, жазушы өмірде болған, көздері тірісінде аты аңызға айналған қазақ батырларының көркем бейнесін ұлттық әдебиетке алып келді. Солардың бірі де, бірегейі – Төле би бабмыздың тікелей ұрпағы Сүлеймен. Жазушы «алып анадан туатынын» анасының аюдың жүрегіне жерік болуымен суреттеген. Авторлық ұстаным Сүлейменнің дүние есігін ашқаннан, өмірден өткен соңғы сәтіне дейінгі өмірінде қазақ үшін аттан түспеген батырға «қарақшы» дегенді халық сүйгендіктен қосақтаған дегенге саяды. «Бөрі азығы жолда деп» дүние жинамаған батырдың ішер тамағы мен киер киімі халықтың үлесінде болғаны нанымды бейнеленген. Оның қолына түскенін кедей-кепшікке үлестіріп, ашаршылықтан бір қазақты да өлтірмей аман алып қалуға бар күшін жұмсауы – ұлтқа қызмет етудің жақсы үлгісі. Кедей-кепшікті қанаған басмашы, жөйттермен соғысқан батыр төңірегінде өзі секілді жаудан қайтпайтын Пархад, Парманкүл, Тағай тәрізді ержүрек батыр достары болды. Негізгі оқиға бас кейіпкердің төңірегінде жүріп жататындықтан, оның бар өмірі шытырман оқиғалар мен қылмыстарға толы болды. Әр қылмысты ашуда ол әрі тексеруші, әрі ізкесушінің қызметін атқара жүріп, ақ патша мен кеңес өкіметі жеңе алмаған адам жейтін жөйт Бекабаның ордасын талқандады.

Жазушының жетістігі – кейіпкер сөзі, диалог, монолог, түс, жекелеген эпизодтар мен көркемдік детальдарды тиімді пайдалануы. Психологизмді шебер игерген жазушы Сүлейменнің бойындағы түрлі күйініш, сүйініш сезімдерімен оның ет пен сүйектен жаралған екі аяқты пенде екенімен шынайы бейнеледі. Осылайша, ұлт әдебиеті қазақ тарихынан үлкен орын алатын ұлт қаһармандармен толықты. Шығарманың негізгі жетістігі де осында.

Әдебиеттер тізімі

1. Мансурова Э., Орда Г., Аскарова Г. Анализ Частности эмоций в текстах казахской и тувинской литературы // Новые исследования Тувы. – №3. – 2025. – С. 82-9 // <https://nit.tuva.asia/nit/issue/view/67>
2. Орда Г., Мансурова Э. Қазақ повестеріндегі мазмұндық, түрлік ізденістер // Керуен. – Том 83. – №2. – 2024. – Б. 73-86. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2024.2-05>
3. Әбдәкімұлы М. Сүлеймен қарақшы (детективті хикаят). – Алматы: «Дария дамыту орталығы», 2021. – 552 б. <https://pubhtml5.com/gzki/oaen/basic/>
4. Ыбыраев Ш. Көне эпос. Кіт.: Қазақ әдебиетінің тарихы. Он томдық. Қазақ фольклорының тарихы. – 1-том. – Алматы: ҚАЗАқпарат, 2008. – 812 б.
5. Майтанов Б. Қазақ романы және психологиялық талдау. Оқу құралы. – Алматы, 1996. – 336 б.
6. Бекниязов Т. Әдебиеттану терминдерінің сөздігі. – Алматы: «Ана тілі», 1996. – 240 б.

7. Қасқабасов С. Алтын жылға. Алматы: «Жібек жолы» БҰ, 2010. – 576 б.
8. Пospelов Г.Н. Теория литературы. Учебник для ун-тов. – Москва: Высш.школа, 1978. – 351 с.
9. Рахымжанов Т. Қазақ прозасындағы психологизм. «ғылыми зерттеу). Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ, 2016. – 160 б.
10. Мақыров С. Адамтану өнері. Алматы: «Арыс» баспасы, 2009. – 214 б.
11. Тимофеев Л.И., Тураев С.В. Краткий словарь литературоведческих терминов. Пособие для учащихся сред.школы. Ред-сост.: Л.И.Тимофеев, С.В.Тураев. – Москва: «Просвещение», 1978. – 223 с.
12. Рүстембекова. Қазіргі қазақ прозасы. – Алматы: «Жазушы», 1988. – 176 б.

References

1. Mansurova E., Orda G., Askarova G. Analiz Chastnosti emosi v tekstah kazahskoi i tuvinskoi literatury // Novye issledovania Tuvy. – №3. – 2025. – S. 82-9 // <https://nit.tuva.asia/nit/issue/view/67>.
2. Orda G., Mansurova E. Qazaq povesterindegi mazmündyq, türlik ızdenister // Keruen. – Tom 83. – №2. – 2024. – B. 73-86. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2024.2-05>.
3. Äbdäkımüly M. Süleimen qaraqşy (detektivti hikaiat). – Almaty: «Daria damytu ortalyğy», 2021. – 552 b. <https://pubhtml5.com/gzki/oaen/basic/>.
4. Ybyraev Ş. Köne epos. Kit.: Qazaq ädebiatınıñ tarihy. On tomdyq. Qazaq föklorynyñ tarihy. – 1-tom. – Almaty: QAZAqparat, 2008. – 812 b. 2
5. Maitanov B. Qazaq romany jäne psihologialyq taldaу. Oqu qūraly. – Almaty, 1996. – 336 b. 3
6. Bekniazov T. Ädebiattanu terminderiniñ sözdıgı. – Almaty: «Ana tılı», 1996. – 240 b.
7. Qasqabasov S. Altyn jylğa. Almaty: «Jibek joly» BÜ, 2010. – 576 b. 5.
8. Pospelov G.N. Teoria literatury. Uchebnik dlä un-tov. – Moskva: Vyssh. şkola, 1978. – 351 s.
9. Rahymjanov T. Qazaq prozasyndağy psihologizm. «ğylymi zertteu). Almaty: Abai atyndağy QazÜPU, 2016. – 160 b.
10. Maqpyrov S. Adamtanu öneri. Almaty: «Arys» baspasy, 2009. – 214 b.
11. Timofeev L.İ., Turaev S.V. Kratki slovär literaturovedcheskih terminov. Posobie dlä uchaşichsä sred. şkoly. Red-sost.: L.İ. Timofeev, S.V. Turaev. – Moskva: «Prosveşenie», 1978. – 223 s. 4.
12. Rüstembekova. Qazırgıqazaqprozasy. – Almaty: «Jazuşy», 1988. – 176 b.

НОВЫЕ ГЕРОИ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

ОРДА Г.Ж. 

Орда Гульжахан Жумабердиқызы – Доктор филологических наук, доцент (ИЛИ), Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г.Алматы, Казахстан
E-mail: gulzhahan_orda6882@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5930-3784>

Аннотация. В статье рассматривается повесть М. Абдакимұлы «Сулеймен-разбойник». Исторические события, произошедшие на юге в первой половине XX века, иллюстрируются судьбами отдельных личностей. На конкретных примерах показано мастерство писателя в использовании портретов, речевых образов, диалогов, монологов, колорита и эпизодических сюжетов для раскрытия образа главного героя повести. Роль портретов в создании образа героя обосновывается мнениями литературоведов. Судьбы героев, сражавшихся с людоедами в Ташкенте, столице Узбекистана, и с Басмашем в горах Таджикистана после установления Советской власти, рассматриваются в сопоставлении с отдельными мотивами сказок и героического эпоса. Наличие в героических поэмах героев, не тонущих в воде и не горящих в огне, подтверждается жизненным путем Сулеймена и Карамана. История Карамана и Сулеймена, которых с пятнадцати лет побивали камнями и морозили, и которые стали любимыми героями народов Средней Азии и Казахстана, убедительно изображена в произведении. Тот факт, что оба они неоднократно подвергались тюремному заключению на казахских и узбекских землях из-за

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің хабаршысы, №4 (82), желтоқсан 2025
Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар-Социально-гуманитарные науки-Social and humanities sciences
недовольства советской властью своими личными взглядами, раскрывает их образ. Научно доказано, что казахские герои, жившие в одну эпоху и в одном регионе, преклонившие колени в Ташкенте и сражавшиеся вместе с врагами, – это жизненная правда, передаваемая из поколения в поколение как легенда. Обращает на себя внимание тот факт, что истории о двух героях, не являющиеся легендой, также взяты из жизни, подобно тому, как жизненная правда лежит в основе легенды. На конкретных примерах проиллюстрированы художественные искания писателя по воплощению жизненной правды в художественную реальность.

Ключевые слова: проза, герой, портрет, речь персонажа, диалог, монолог, сон, эпизод.

NEW HEROES OF CONTEMPORARY LITERATURE

ORDA G.ZH. 

Orda Gulzhakhan Zhumaberdikyzy – Doctor of philology, docent institute of literature and art named after. M.O. Auezov, Kazakh national university. al-Farabi, Kazakhstan, Almaty

E-mail: gulzhahan_orda6882@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-5930-3784>

Abstract. This article examines M. Abdakimuly's novella «Suleiman the Robber». Historical events that took place in the south in the first half of the 20th century are illustrated by the lives of individual characters. Specific examples demonstrate the writer's mastery of portraits, speech patterns, dialogue, monologues, color, and episodic plots to reveal the protagonist's character. The role of portraits in creating the hero's image is substantiated by the opinions of literary scholars. The fates of the heroes who fought cannibals in Tashkent, the capital of Uzbekistan, and Basmash in the mountains of Tajikistan after the establishment of Soviet power are examined in comparison with individual motifs from fairy tales and heroic epics. The presence in heroic poems of heroes who neither drown in water nor burn in fire is confirmed by the lives of Suleiman and Karaman. The story of Karaman and Suleiman, who were stoned and frozen from the age of fifteen and became beloved heroes of the peoples of Central Asia and Kazakhstan, is convincingly depicted in the work. The fact that both were repeatedly imprisoned in Kazakh and Uzbek lands due to their dissatisfaction with the Soviet regime and their personal views reveals their character. It has been scientifically proven that these Kazakh heroes, who lived in the same era and in the same region, who knelt in Tashkent and fought alongside their enemies, represent the truth of life, passed down from generation to generation as legend. It is noteworthy that the stories of the two heroes, while not legendary, are also drawn from life, just as the truth of life underlies the legend. Specific examples illustrate the writer's artistic quest to embody the truth of life in artistic reality.

Key words: prose, hero, portrait, character speech, dialogue, monologue, dream, episode.